

Марко Пејковић

Институт за политичке студије, Београд

КОНЗЕРВАТИВИЗМ И ЛУКСУЗ – ОД РИМСКЕ РЕПУБЛИКЕ ДО ВИЗАНТИЈЕ

DOI 10.5937/kultura2589085P

УДК 329.11:141.7(37)

329.11:141.11

оригиналан научни рад

Датум пријема: 3. 10. 2025.

Датум прихватања: 27. 10. 2025.

Сажетак: Аутор у овом раду настоји да сагледа однос између конзервативизма и луксуза у делима политичких писаца Римске републике и Византије (Источној римској царстви). Уводни део рада је, најпре, посвећен дефинисању ова два феномена, а онда и ставу оснивача конзервативне мисли у модерном значењу те речи (Берк) у погледу ове *par excellence* политичке дијаде. Имајући у виду несумњив утицај који је Цицеронова (и)конзервативна мисао генерално имала на Берка, поставља се питање о месту које су конзервативизам и луксуз заузимали у класичној политичкој мисли древној Рима и чему је посвећен други део рада. Прецизније, бачи у оној мисли која је из (и)конзервативног угла сликала политичку генерацију и пад Римске републике. Али, овде са циљем да, у оквиру прећутних дела рада, испитамо „други крак“ римској републиканској наслеђа који се – и по овом питању – не протеже у латинску и ренесансну Западну Европу (што би био „први крак“), већ, и за многе политички неочекивано, у грчко-словенску и православну Источну Европу оличену у Византији (Калделис). У закључку се истиче да је рефлексија о политичком поретку базираном на конзервативизму без узимања у обзир феномена луксуза знатно осиромашена, јер је политички поредак у којем владајућа елита култивирала луксузан стил живота тешико сјојив са конзервативним погледом на свет.

Кључне речи: конзервативизам, луксуз, Римска република, Византија, Берк, Цицерон, Михаило Псел, Никија Хонијати

Конзервативизам и луксуз – дефинисање и берковска перспектива

Бројни су аутори који су покушавали да дефинишу конзервативизам, али међу њима као да не постоји никаква заједничка основа, и то било да је у питању садржај конзервативизма као појма било везивање конзервативизма за одређене институције попут партија.¹ Међутим, управо због тога се слаже-

1 Dostanić, D. i Novaković, A. (2020) *Poredak i sloboda – razgovori konzervativaca i libertarijana-*

мо са ауторима који износе мишљење да је конзервативизам можда једино могуће дефинисати негативно, јер се ту не ради о идеологији, већ о погледу на свет (политичком стилу, духу, инстинкту, принципу деловања, диспозицији) који не садржи никаква позитивна општа правила о исправним путевима у виду апстракција које ће важити у свим контекстима и свим временима.² Ова негативна дефиниција се сликовитије може приказати преко „два стуба“ на којима почива конзервативни принцип: 1) није могуће изградити рај на земљи људским напорима, жељама и идејама, 2) заједница се руководи органски изниклом и уникатном традицијом уместо рационалистичким плановима изниклим из прогресивно-универзалистичких апстракција.³ Притом, ова разлика између апстракција и традиције се можда најбоље може видети у правном домену – док апстракције право виде као експлицитно изражену вољу тренутног законодавног тела („креирање“ права писаним уставима/законима), дотле традиција право види као имплицитну резултанту социјалних интеракција дугог вишевековног, а некад и миленијумског трајања („откривање“ права регистровањем неписаних обичаја).⁴

Слично је и у домену луксуза где ни до данас не постоји његова универзално прихваћена дефиниција, јер наводно, луксуз има бројне „трансформативне аспекте“ који утичу на то да има флуидна значења.⁵ Међутим, рекли бисмо да се ти бројни аспекти заправо свODE само на два историјска периода – морални суд о луксузним добрима пре и након модерног доба (посебно након просветитељства закључно са савременим добом).⁶ Док се у старија времена на луксузна добра гледало позитивно само уколико она имају јавни статус и служе јавном интересу или узвишеним људским вредностима као врхунска уметничка остварења која одликују извршност, креативност, ексклузивност и дуготрајност, дотле се у новије доба на луксузна добра гледа безусловно позитивно, тј. чак и ако служе као роба масовне потрошње и осредњег квалитета за задовољење личних и краткотрајних жеља.

Међутим, иако је тачно да су луксузна добра (луксуз) у историји имала најразличитије појавне облике, и да је њихова конзумација подлагала најразличитијим врстама моралних судова, сматрамо да то не треба изједначити са суштинским обележјима датог појма. Сасвим на Беријевом трагу, слажемо се да је луксузно добро могуће дијахронијски дефинисати – и тако покрити све његове историјске манифестације – разликовањем базичних потреба и жеља (*needs and desires*).⁷ И

ca, Beograd: Službeni glasnik, str. 12.

2 Исто, стр. 22-24, 39, 42, 46, 55.

3 Исто, стр. 41, 51-53.

4 Ehmke, S. (2022) *Was ist altkonservativ? – Eine Geisteshaltung im heutigen Licht*, Leer-Ostfriesland: Rautenberg-Druck, p. 24, 27-28.

5 Cristini, H. et al. (2017) Toward a general theory of luxury: Advancing from workbench definitions and theoretical transformations, *Journal of Business Research* 70(2017), p. 101.

6 Исто, стр. 102-105.

7 Све што тврдимо за луксуз у овом делу рада (док се не помене Берк) је преузето из: Berry C.J. (1994) *The idea of luxury – A conceptual and historical investigation*, Cambridge-New York:

потребе и жеље се односе на четири категорије материјалних добара: 1) храну, 2) смештај, 3) одећу, 4) доколицу (одмор).⁸ Али, док су потребе нужне, неинтенционалне, уопштене и објективне, дотле су жеље сасвим супротно од тога – опционалне, интенционалне, конкретизоване и субјективне. Тачније, како Бери истиче, други могу подједнако као ми – ако не и боље – да знају шта нам је генерално потребно да бисмо се одржали у животу. На пример, зна се да је свим људима потребна одређена количина хране да би опстали, док сви доктори (не нужно и сви људи) знају да су људима потребни витамини у одређеној количини да би преживели. Али, нико не може боље од нас самих да зна која врста хране је најпогоднија да задовољи не само наш осећај ситости, већ и лични укус, тј. кроз коју врсту хране најрадије бирамо да унесемо потребну количину витамина. Другим речима, квалитет (рафинисаност) и уживање су конститутивни елементи људских жеља, али су као такви само нужни, не и довољни за дефинисање луксузног добра.

Луксузно добро мора бити у стању да задовољи не негативну, већ само позитивну жељу, тачније, оно мора на неки начин да унапреди наше затечено стање, а не просто да надокнади штету коју је наше тело претрпело (услед болести рецимо). Даље, иако жеља за поседовањем неког луксузног добра треба да буде осетно снажна, она не би смела да буде толико опсесивна или сентиментално-уникатна у смислу да за датим добром не би могла да се замисли било каква алтернатива. Зато је кључна одлика луксузног добра да њега не жели само један или неколико појединаца, већ много шири круг људи. Дакле, екстремни раритет и скупоба могу да корелирају са луксузом, али не нужно.⁹ Међутим, то што у луксузним добрима може да ужива нешто шири круг појединаца него што се можда некада некоме чинило, никако не значи њихову социјалну свеprisутност – добро које држава/друштво пропише као „базично“ или „основно право“ свакако није луксуз.

Стога, по Берију, луксузно добро је оно материјално добро које је нашироко пожељно у друштву или евентуално сегментима друштва (али се не конзумира универзално попут „основних права“), и рафинисаног је квалитета, чиме задовољава људске позитивне жеље, али не на императивни начин, с обзиром да је у његовом недостатку могуће замислити или прибавити релативно адекватан супститут у виду неког другог, али сличног материјалног добра. Из овако широке дефиниције произилази да луксуз несумњиво постоји одувек у свим друштвима, сасвим независно од тога да ли се она руководе конзервативним начелима. Посебно је питање да ли је могуће сасвим искоренити луксуз из људске заједнице. Но, нас занима однос конзервативизма и луксуза, тј. да ли је за конзервативизам лук-

Cambridge University Press, p. 82.

⁸ Бери истражује потребе и жеље само у контексту луксуза, па не анализира „духовне жеље и потребе“, јер се, историјски, луксузна добра тичу само „физичко-сензуалног уживања“. Видети: Исто, стр. 8.

⁹ Бери наводи и примере не толико скупог луксуза у категорији доколице за одређене категорије људи (типа родитељи) – попут изнајмљивања дадиље како би се отишло у биоскоп.

суз негативна појава или не? И ако је одговор позитиван, да ли луксуз – и у којој мери – треба сузбијати у свим сегментима друштва или само парцијално у неким његовим деловима?

Почетну тачку у овом нашем истраживању односа конзервативизма и луксуза налазимо код оснивача модерног конзервативизма Едмунда Берка. Он није имао посебно дело посвећено овој теми, али је оставио на неколико места своја – свакако конзервативна – запажања не само о луксузу, већ и похлепи (*avarice*). Као што ћемо касније детаљније видети, и у римско-византијској традицији су ова два феномена увек ишла руку под руку, јер према античким и средњовековним мислиоцима, луксуз најпре порађа похлепу, а онда похлепа, као најопаснија последица луксуза, директно подрива конзервативне темеље заједнице.

Берк је у младалачким данима имао ниско мишљење о стицању материјалних добара, али је с временом сасвим променио став – предузетници (укључујући ту и фармере) који стичу треба да буду руковођени принципима понуде и тражње на слободном тржишту, јер што више производе и продају, утолико боље по потрошаче (ефекат преливања богатства на шире друштво).¹⁰ Заправо, он је предузетничке мотиве који теже акумулацији богатства на основу марљивости назвао „похвалном похлепом“ (*laudable avarice*).¹¹ С друге стране, у својим говорима у којима је критиковао британског колонијалног гувернера у Индији Ворена Хејстингса за корупцију, Берк је истицао да је Хејстингсов руководећи принцип био новац који би се могао свести на најнижу похлепу, без икакве везе са врлином. Но, овде нема противречности.¹² Похлепа коју Берк хвали се односи на предузетнике који послују на тржишту под равноправним условима (где бенефити продавца не искључују бенефите купца), док похлепа коју критикује важи за политичаре који користе власт за монополске послове, корупцију и шпекулације (где бенефити монополиста искључују бенефите потрошача, тј. остатка друштва). У првом случају постоји однос реципроцитета између обостраних добитника у размени, а у другом тог реципроцитета нема – постоје искључиви добитници (политичари и њихови фаворити) и искључиви губитници (потрошачи-народ).

Зато, није ни чудо што у једном од његових говора посвећених рационализацији расхода британског двора, Берк отворено апострофира „модерни луксуз“ као један од главних разлога за лоше стање краљевске касе.¹³ А у једном другом говору, Берк поручује да је луксуз јавних лица (схваћен као „уживање“) допуштен, али као строго регулисан: „Часна и пристојна примања су најбоља брана од похлепе и грабљивости, и као у свим стварима, законско и регулисано уживање је најбоља брана од разврата и претеривања“.¹⁴ Дакле, по Берку, луксуз се мора ограничити кон-

10 Collins, G. M. (2020) *Commerce and Manners in Edmund Burke's Political Economy*, Cambridge-New York: Cambridge University Press, p. 59-60, 528.

11 Исто, стр. 320.

12 Исто, стр. 393-395.

13 Исто, стр. 187, 193-194.

14 Исто, стр. 174.

зервативним правним поретком, али не тотално, већ парцијално – правни лимити се одређују само за политичко-бирокаратску класу. Остале друштвене групе су слободне да квалитет и квантитет свог луксузног живота прилагоде силама тржишта чијем су дејству непрестано изложене. Остаје да видимо како су ова питања разматрали римско-византијски (прото)конзервативни мислиоци.

Конзервативизам и луксуз у римској традицији

Ова наша регресија са Берка на римске мислиоце није нимало арбитрарна. Берк је у горепоменутом говору посвећеном расходима британског двора цитирао Цицерона, преузимајући његове речи у изворној латинској верзији „*magnum vectigal parsimonia*“.¹⁵ Да се не ради тек о успутној референци на римског класика, тврди Браунинг према коме цео оквир Беркове социјалне и политичке филозофије почива на четири „цицероновска“ стуба: 1) етичка теорија, 2) антропологија, 3) социологија, 4) политичка наука.¹⁶

Један од савремених историчара који у својим радовима – а на трагу самих римских хроничара – деградацију конзервативног етоса Римске републике доводи у везу са необузданим луксузом је Мичел.¹⁷ Најпре, он отворено истиче да су Римљани били изузетно конзервативан народ, јер су били јако поносни на своју прошлост и имали страхопоштовање према „предачким обичајима/моралу“ („*mos maiorum*“). То поткрепљује једном реченицом из Цицероновог дела *De republica*, у којој су стихови песника Енијуса: „Рим почива на древним обичајима и људима“ („*Moribus antiquis res stat Romana virisque*“).

Хронолошки низ конзервативне реакције на кварење оваквог поретка ствари, Мичел започиње са Марком Порцијем Катонем Старијем, за кога истиче да је био познат због напада на луксуз и екстраваганцију као изворе похлепе и корупције, толико детрименталних за предачки морал. И заиста, кад читамо о Катону Старијем код Плутарха, можемо наћи само потврду овог Мичеловог става.¹⁸ Још док је био млад војник и квестор (ризничар) једне легије, Катон није оклевао да свом заповеднику Сципиону Африканцу Старијем каже како није прикладно да има толике расходе по војнику, управо из разлога што ће се то негативно одразити на врлину штедљивости код војника и тако их гурнути у непотребна задовољства и луксуз. Плутарх за Катона пише да је био један од ретких који је одржавао навику физичке активности, преферирао лагане оброке, скромно одело и смештај, и уопште све своје амбиције замишљао ван онога што је у његово доба подразумевао луксуз – те да је зато уживао углед многих Римљана, јер је феминизација узрокова-

15 А што ће рећи – „штедња (да)је велики приход“. Видети: Исто, стр. 187.

16 Browning, R. (1984) The Origin of Burke's Ideas Revisited, *Eighteenth-Century Studies* 18(1), p. 60.

17 Mitchell, T. N. (1984) Cicero on the moral crisis of the late Republic, *Hermathena* 136(1984), pp. 21-41.

18 Clough, A. H. (1860) *Plutarch's Lives*, Philadelphia: John D. Morris & Company, pp. 247-249, 251, 256, 262-263.

на уживањима већ почела да узима маха код дела римске политичке елите. Када је у име Сената управљао Сардинијом, за разлику од својих претходника, приликом обиласка терена није трошио државни буџет на раскошну пратњу (шатори, гардероба, поворке слугу, коњи), већ је ходао пешке са једним помоћником. Приликом командовања у Шпанији у својству конзула, Катон је од плена војницима поделио сребро, рекавши да је боље да се у Рим врати много њих са мало сребра, него неколицина њих са много злата. Његова кандидатура за цензора која се успешно окончала, за сваког је значила „морално чишћење“ Рима од пошасту луксуза.

Овде се заправо радило о Катоновом покушају да „предачки морал“ обнавља не само својим личним примером, већ и коришћењем полуга јавне власти као цензор. С тим, што се ту није радило о првом Катоновом покушају ове врсте. Наиме, први и неуспешни покушај се десио 195. године пре Христа, када је Катон још био конзул. Тада су народни трибуни Марко Фунданије и Луције Флак иницирали укидање Опијевог закона (*lex Oppia*), донетог још 215. године у јеку Другог пунског рата, док је Катон био против укидања.¹⁹ Закон је иначе бранио римским женама које су имале статус матрона (*matronae*) да поседују злато у износу већем од петнаестак грама, да носе разнобојно одело и да се возе у кочијама (осим приликом религијских фестивала). Трибуни су тврдили да је тај закон био само привремена мера, донесен како би се штедело на женском луксузу само због ратних приоритета, док је Катон тврдио да се радило о сузбијању луксуза матрона због његових негативних ефеката *per se*. Зато је Катон, како подсећа Плутарх, након што је постао цензор, одлучио да на посредан начин врати у живот Опијев закон – тако што је десетоструко проценио вредност свих женских украса, кочија и кућног намештаја који би тржишно превазилазили цену од 500 драхми, управо у циљу да уживаоци таквог луксуза плате десетоструко веће порезе на имовину. А све у нади да ће их тај додатни трошак одвратити од луксуза. Притом, овде је изузетно битно и за наставак истраживања, да имамо у виду да се ове законске одредбе нису односиле на све жене у римском друштву, већ само на оне које су имале статус матрона и као такве биле елита. Прецизније, радило се само о женама чији су мужеви били сенатори.²⁰

Да су римске обичајне и законске мере против луксуза таргетирале само припаднике елите (само сад мушког пола), потврду налазимо у наредним законима против луксуза (*leges sumptuariae*). Ту је најпре Орхијев закон (*lex Orchia*) који је лимитирао број гостију који је могао да присуствује вечери (*cena*) и Фанијев и Лицинијев закон (*lex Fannia*, *lex Licinia*) који су од „државних првака“ (*principes civitatis*) захтевали формалну заклетву у присуству конзула да неће трошити на

19 Vassiliades, G. The *lex Oppia* in Livy 34.1–7: Failed Persuasion and Decline, in: *The Ancient Art of Persuasion across Genres and Topics*, eds. Papaioannou, S. Serafim, A. and Demetriou, K. (2020), Leiden-Boston: Brill, pp. 104–105.

20 Hemelrijk, E.A. (2004) *Matrona Docta – Educated women in the Roman elite from Cornelia to Julia Domna*, London-New York: Routledge, p. 11–14.

храну и сребрни прибор за припрему вечере – осим зеља (*holus*), брашна (*far*) и домаћег вина (*vinum non alienigenum*) – новчане суме веће од прописаних.²¹ Радило се 100 бакарних аса за вечере које би падале у дане одређених религијско-политичких светковина попут Римских игара (*ludi Romani*), Плебејских игара (*ludi Plebei*) или Сатурналија (*Saturnalia*), 30 аса за вечере које би падале на дане које су означавали почетак, четвртину и средину месеца (*kalendae, nonae, idus*) или сајамске дане 4-5 месечно (*nundinae*), односно 10 аса за вечере било ког другог дана. Ова два закона су ишли тако далеко у регулисању детаља везано за луксузне трпезе да су, на пример, садржали и одредбу о томе да је на једној вечери могуће сервирати само једну целу кокошку и то ону која није била товљена („*ne quid volucre poneretur praeter unam gallinam quae non esset altilis*“). А у овим законима поменути „државни прваци“ су нико други до римски сенатори, и то не било који сенатори, већ бивши конзули и цензори који су били креатори јавног мњења у Сенату.²²

Након Катона, Мичел наводи римске историчаре из II века пре Христа као критичаре луксуза. Један од најбитнијих за нас је – иако му Мичел посвећује само део једне фусноте – Валерије Максим са својим делом „Девет књига незаборавних дела и изрека“ (*Factorum et dictorum memorabilium libri novem*). Прво поглавље књиге IX он посвећује луксузу и пожуди (*De luxuria et libidine*).²³ Најпре истиче да они који уживају у луксузу не заслужују било какву похвалу, већ да би требало да буду приведени покајању, као и да луксуз треба разматрати заједно са пожудом, с обзиром да извиру из истих греха и менталних заблуда. А затим прелази на најупечатљивије примере из римске историје у вези та два феномена.

Иако се први пример не односи на неког припадника римске политичке елите, већ на приватног предузетника Сергија Орату, рекло би се да је Максим њега навео само као иноватора луксузних добара како би читаоца што сликовитије увео у појам луксуза,²⁴ али да је заправо таргетирао само политичку класу. Јер, римски луксуз – овде назван „разузданији живот“ (*vita licentior*) – по Максиму задобија полет много пре Орате, тачније по завршетку Другог пунског и Првог македонског рата, а најбољи симптом тог полета је негативна реакција дела елите на Опијев закон о луксузу сенаторских жена. А и сви наредни примери се односе само на политичку елиту – у питању је шест примера луксузног живота римских личности које долазе искључиво из сенаторских и конзулских породица. Тако сазнајемо да

21 Rosivach, V.J. (2006) The Lex Fannia Sumptuaria of 161 BC, *The Classical Journal* 102(1), pp. 1-15.

22 Hölkeskamp, K.-J. (2010) *Reconstructing the Roman republic: an ancient political culture and modern research*, Princeton-Oxford: Princeton University Press, p. 91.

23 Maximus, V. (1865) *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, Lipsiae: In aedibus teubnerianis, pp. 428-435.

24 Максим истиче да је Ората први у Риму користио подно грејање за купатила, аранжирао обалске базене ради узгоја морских и речних деликатеса (ракови, шкољке, јастози...), имао јеловник сачињен од најегзотичнијих врста птица и да је први увео праксу сипања бисера у чашу из које је пио вино.

су се конзули Гнеј Ахенобарб и Луције Крас међусобно спорили око тога ко живи у луксузнијем дому (*uter igitur luxuriosior est*), а што је Максим оценио као жељу ове двојице да наследницима оставе као тековину (*maluerunt posteris relinquere*) луксуз и екстраваганцију које су сами започели (*lautitiam quam introduxerunt*), уместо да им пренесу оно што су они наследили од својих римских предака – уздржање или самоконтролу (*continentiam acceptam a maioribus*). Конзул Квинт Метел Пиј је искритикован зато што је у Шпанији, уместо да буде на опрезу од непријатељских војних одреда, себе предавао луксузу, тј. проводио време са одушевљењем разгледајући зидове украшене пергамским (аталидским) таписеријама (*laeto animo intuebatur attalicis aulaeis contectos parietes*), организовао скупочене спектакле у паузама обилатих гозби (*inmanibus epulis apparatissimos interponi ludos sinebat*), носио пурпурну тунику извезену златом у облику палминих гранчица током гозби док су му се са плафона на главу спуштале златне круне (*palmata veste convivium celebrabat demissasque lacunaribus aureas coronas recipiebat*). Максим са жаљењем констатује да је у Метеловом случају очигледно колико брзо луксуз осваја човекову нарав (*celeri transitu luxuria affluerit*), јер је он у младости живео сагласно старим обичајима (*cuius adulescentia priscos mores vidit*), а под старост пригрлио новачења (*senectus novos orsa est*). Пример конзулске породице Куриона је узет као доказ да су у исто време у истом дому живеале две генерације (*eodem tempore et in isdem penatibus diversa saecula habitaverunt*), и то једна штедљива или умерена и друга порочна (*frugalissimum alterum, alterum nequissimum*) – син је направио изузетно висок дуг проводећи разуздан живот по Риму који је отац морао да врати.²⁵ За Клаудија Пулхера из угледне аристократске (патрицијске) породице је навео да је судски процес у ком је фигурирао као оптуженик и те како обиловао луксузом и појудом (*Clodii iudicium quanta luxuria et libidine abundavit*). Радило се заправо о Пулхеровом плаћању римских матрона и племићке омладине да под велом ноћи ступају у развратне односе са судијама, а све у циљу постизања за њега повољне, дакле ослобођајуће пресуде (*noctes matronarum et adulescentium nobilium magna summa emptae mercedis loco iudicibus erogatae sunt*). Слично је Максим оцрнио и Квинта Метела Сципиона Насику, патрицијског конзула за кога је рекао да је учествовао на гозби на којој су му подведене једна удата и једна неудата патрицијка, као и један млади патрициј, а по Максиму, такве гозбе треба кажњавати (*epulas consulibus non celebrandas, sed vindicandas*). Катилину из древне аристократске фамилије, Максим осуђује због тога што је отровао сина (*veneno sustulit*) из првог брака како би уклонио све препреке за свој други брак, али подсећа да је на крају платио казну не само сенима свог сина, већ и римској држави коју је својевремено такође покушао да уништи (*filiū pariter manibus et nefarie adtemptatae patriae poenas dedit*).²⁶

25 Млађи Курион је иначе друговао том приликом са Марком Антонијем (будућим тријумвиrom), а сам Цицерон их је оптужио у својој другој филипици против Антонија да су били у хомосексуалној вези.

26 Ради се о чувеној Катилининој завери коју је благовремено разоткрио Цицерон, спасивши тако Републику од револуционарног хаоса.

Римски историчар грчког порекла Полибије, како наглашава Мичел, избијање римске кризе луксуза смешта нешто касније него Максим, тј. у период након Трећег македонског рата када су Римљани дошли у контакт са грчком распуштеношћу, када су у виду ратног плена многобројна луксузна добра стигла у Рим и када су Римљани помислили да имају неупитну светску доминацију. Плод овакве екстраваганције је – како Полибија интерпретира Мичел – необуздано политичко понашање које резултира екстремним захтевима народних маса за још више моћи и дегенерацију републике у охлократију. Ако погледамо директно у Полибијеве „Историје“ (*Ιστορίαι*), видећемо да он ову причу о грчком „извозу“ луксуза у Рим осликава на примеру његовог личног пријатеља Сципиона Африканца Млађег.²⁷ Полибије сведочи да је ова личност римске историје почела да се припрема за своју политичку каријеру, најпре, култивисањем ревности за врлинске ствари (*ἐνέπεσεν καὶ ζῆλος τῶν καλῶν*) која се огледала у задобијању славе због врлине умерености-самоконтроле (*τὸ τῇ ἐπὶ σωφροσύνῃ δόξαν ἀναλαβεῖν*). Тежак подухват („венац“) у редовним приликама (*ὧν δὲ μέγας οὗτος καὶ δυσέφικτος ὁ στέφανος*), али у тадашњем Риму лако остварљив (*εὐθέρως ἦν κατ’ ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐν τῇ Ῥώμῃ*). Наиме, конкуренција оних који су тада у Риму тежили овладавањем вештина самоконтроле је била слаба, већина је тежила супротним стварима (*διὰ τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον ὀρεῖν τῶν πλείστων*) – једни су се предали разврату са младићима, други са проститукама (*οἱ μὲν γὰρ εἰς ἐρωμένους τῶν νέων, οἱ δ’ εἰς ἑταίρας ἐξεκέχυντο*), а многи екстраваганцији музичких спектакла и опијања (*πολλοὶ δ’ εἰς ἀκροάματα καὶ πότους καὶ τὴν ἐν τοῦτοις πολυτέλειαν*). Одсуство самоконтроле код младих људи који су се спремали за политички позив је било толико изражено (*καὶ τηλικαύτη τις ἐνεπεπτώκει περὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ἔργων ἀκρασία τοῖς νέοις*), да је по Полибију и горепоменути Катон поводом таквог „духа времена“ једном јавно и резигнирано изјавио (*ἐφ’ οἷς καὶ Μάρκος ἀνακτῶν εἶπέ ποτε πρὸς τὸν δῆμον*) да ако се може из нечега видети кретање Републике ка горем (*ὅτι μάλιστα’ ἂν κατίδοιεν τὴν ἐπὶ τὸ χεῖρον προκοπὴν τῆς πολιτείας ἐκ τούτων*), онда је то када више новца стекну младићи и девојке који продају своје тело од оних који продају њиве (*ὅταν πωλοῦμενοι πλεῖον εὐρίσκωσιν οἱ μὲν εὐπρεπεῖς παῖδες τῶν ἀγρῶν*), односно када више вреди тегла димљене рибе од наднице орача (*τὰ δὲ κεράμια τοῦ τὰρίχου τῶν ζευγηλατῶν*).

Међу овим историчарима је и Салустије. Иако је познат као присталица Цезара и странка која се не може везати за оданост „предачким обичајима“ (начелно се везују за странку оптимата), ипак је бар по питању луксуза он остао на трагу римског (прото)конзервативизма. Мичел га наводи као уникатног заступника тезе да је пропаст Римске републике отпочела не након горепоменутог Другог пунског рата или македонских ратова, већ тек након Трећег пунског рата када је Картагина сасвим уништена (146. године пре Христа) – са попутоном елиминацијом старог противника, нестало је страх од непријатеља (*metus hostilis*) који је Републику држао у добром стању умерености и хармоније. Доколица и богатство су ступили

27 Polybius (1968) *The Histories*, Cambridge: London, p. 212, 214.

на сцену, а за њима је уследила жудња за новцем и моћи. Аристократе су кренуле да се гложе и злоупотребљавају своју моћ, а онда и обичан народ своје слободе. Финални ударац „старој моралности“, Салустије је по Мичелу видео у Сулином тријумфу у грађанском рату – изложивши првобитно своје легије азијском луксузу, лако их је навикао на пљачку и похлепу током сукоба са Маријевим присталицама.²⁸ И ако директно погледамо Салустијеве речи из његовог „Југуртиног рата“ (*Bellum Jugurthinum*), читамо да он извор свега лошег у Риму детектује у обиљу оних ствари које (смртни) људи узимају за прве, тј. сагласно нашој дефиницији – у обиљу луксузних добара које многи људи прижељкују (*mos omnium malarum artium Romae ortus est abundantia earum rerum, quae prima mortales ducunt*).²⁹ На истим странама читамо да су пре тога Римљани мирно и умерено међусобно управљали Републиком (*ante Carthaginem deletam populus et senatus Romanus placide modesteque inter se rem publicam tractabant*), али да су потом јачањем комфора умножене раскалашност и охолост (*ea, quae res secundae amant, lascivia atque superbia incessere*). Јер, сви су почели да стреме ка пожуди – свако је узимао, вукао и отимао за себе (*namque coepere in libidinem vertere, sibi quisque ducere trahere rapere*). Прецизније, похлепа и моћ су без задршке и скромности свуда допрле и све опустошиле (*ita cum potentia avaritia sine modo modestiae invadere ... et vastare omnia*).

На крају листе римских (прото)конзервативаца Мичел разматра најважнијег међу њима – Цицерона. По овом аутору, Цицерон није видео објективне узроке римског опадања у одсуству рата или страха од непријатеља, већ у драматичном расту материјалног богатства које је породило властољубље. Богатство је била инфраструктурна подлога за развој луксуза (*luxuria*), под којим је Цицерон сматрао неумерену приврженост физичким уживањима и материјалној раскоши и због које је критиковао велики број својих савременика. Осим скупоцених вила, на Цицероновом нишану су нарочито биле манифестације луксуза приликом разузданих гозби и блудних забава (оргија) на плажама и бродовима. По Мичелу, Цицерон је сматрао да је луксуз подстицао начин живота појединаца несагласан са римском идејом политичке врлине (*virtus*), јер производи две негативне појаве које директно ударају на животе појединаца, али индиректно и на живот заједнице: 1) луксуз еродира жељу и капацитет да појединац ефикасно преузме озбиљне одговорности које се захтевају од „доброг грађанина“, с обзиром да луксуз гене-

28 Симболички се овај Сулин тријумф може довести у корелацију са тријумфом луксуза и због Сулиног кршења *mos maiorum* на примеру форумске споменичке архитектуре. Наиме, Сула је 82. године пре Христа сам иницирао подизање споменика у своју част на римском Форуму – радило се о позлаћеној статуи Суле на коњу. То је било гажење традиције, јер су до тог момента градњу таквог споменика заслужним грађанима увек иницирали сенатори. Али, како Цицерон подсећа, почаствовани појединац би увек одбијао позлаћену статуу и инсистирао само на гвозденој статуи и то без коња. Видети: Stein-Hölkeskamp, E. Marius, Sulla, and the War over Monumental Memory and Public Space, in: *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*, ed. Galinsky, K. (2016), Oxford: Oxford University Press, pp. 216-220.

29 Anthon, C. LL. D. (1846) *Sallust's Jugurthine War*, New York: Harper & Brothers, p. 29.

рише „дух лењости“ (*desidia*) као антитезу мукотрпном савлађивању тепкоћа без којих „мужевна храброст“ не постоји, 2) луксуз изазива личну фискалну неодоговорност – ради стицања и одржања луксузног стила живота, појединци неразумно троше свој новац и падају у дугове, чиме се крши један од основних постулата „предачких обичаја“ у виду трезвеног управљања очевином. Дакле, луксуз најпре „паралише“ појединце да своје време скроз посвете приватним уживањима и проблемима који одатле произилазе, због чега заједница трпи штету, тј. остаје ускраћена за потенцијално ангажовану и квалитетну политичку класу. Међутим, из луксуза се рађа похлепа (*avaritia*) која директно удара на заједницу – појединци оптерећени нескладом између жеља за новим добрима и финансијским могућностима, излазе из строго приватног оквира и посежу за имовином других суграђана. Проневера државне касе, преваре и кршење задате речи постају норма. Похлепа кулминира дрскошћу (*audacia*) која је резервоар сваког криминала и смелости без икаквих регула. На тај начин, затвара се круг краха Републике који од богатства преко луксуза води кроз похлепу и дрскост до терминалне фазе властољубља.

Интересантно је још и како Мичел на фону овакве дегенерације „предачког морала“ види Цицеронов став у погледу политичких сукоба између римских странака оптимата (представници елите) и популара (представници народа) – док је рана Република била нека врста „егземпларног друштва“ (*exemplary society*) у ком еминентни државни лидери својим врлинским животом „дају морални тон друштву“ (*set the moral tone of a society*), касна Република је била сушта супротност, пошто су тада оптимати примером своје декаденције, оличене између осталог и луксузом, несвесно генерисали морално изопачење свих грађана, па и оних који су своје политичке наде стављале на странку популара. Цицерон је међу оптиматима свог времена видео само ретке личности које нису подлегле тадашњој „моди луксузног живота“. Луција Лицинија Лукула Млађег је видео као личност која је у почетку „држала ниво“, али је онда подлегла луксузу, док су једини који нису до краја поклекли Квинт Лутације Катул Капитолин и Марко Порције Катон Млађи.³⁰

Међутим, тек ћемо непосредним читањем Цицеронових речи стећи јаснију представу о одговорима на наша истраживачка питања – дефинитиван став према луксузу, односно потреби и размерама његовог сузбијања.

У Цицероновом обрачуна са епикурејском филозофијом, можемо видети да он заправо не разликује луксуз од чулног уживања. У свом делу „О дужностима“ (*De officiis*), Цицерон јасно каже супротно епикурејцима да је свако чулно уживање недостојно човекове изузетности као живог бића (*intellegitur corporis voluptatem non satis esse dignam hominis praestantia*) и да њу треба осудити и одбацити као појаву (*eamque contemni et reici oportere*).³¹ Затим ублажује суд, у смислу да ако би неко и могао да припише уживању нешто позитивно, то би могао да уради само уколико би истој прописао меру (*sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei*

30 Mitchell, T.N, нав. дело, стр. 30.

31 Ciceronis, M. (1848) *De officiis libri tres*, Berlin: Verlag von Veit, p. 101.

tenendum esse eius fruendae modum), а та мера се једино може састојати у максими да животне потрепштине и неговање тела треба да се користе не ради уживања по себи, већ ради очувања или обнављања здравља и телесне снаге (*victus cultusque corporis ad valetudinem referatur et ad vires, non ad voluptatem*). Само тако схватамо колико је сраман живот уроњен у луксузу и комфору, а колико је часно живети штедљиво, уздржано, строго и трезвено (*quam sit turpe diffluere luxuria et delicate ac molliter vivere, quamque honestum parce, continenter, severe, sobrie*). Дакле, концептуално гледано није потребно да неко добро буде нашироко тражено – како смо ми на трагу Берија прихватили – да би га Цицерон оценио као луксузно. Довољно је да производи било које позитивно уживање код појединца, који – ако подлегне – бива осуђен од Цицерона као недостојан Римљанин.

Међутим, овакво Цицероново одређење луксуза има сврху само на нивоу нашег првог истраживачког питања – дефинише се луксуз и затим оцењује као сасвим негативна појава. Али, ако би се остало само на овоме, то би значило да је сваки појединац дужан да се сам бори против сопствених страсти које га нагоне на луксузан-сензуалан живот. Не би се изашло из оквира приватног живота, јер сагласно оваквој дефиницији само појединац зна шта и колико му је потребно за задовољавање негативних жеља доброг здравља и снаге, тј. како и уз помоћ чега да се бори против свега што би чинило његове позитивне жеље. На нивоу сузбијања луксуза у друштву (друго истраживачко питање), оваква дефиниција је преширока. Као што смо већ истакли, постоји готово безброј добара у којима појединци могу да уживају сами за себе сасвим субјективно, а да она не буду широко тражена у друштву (одсуство интересубјективности). Тек ако има интересубјективности у погледу луксузних добара, могуће је говорити о начинима и размерама сузбијања луксуза у друштву.

Цицерон то схвата, и зато када говори о борби са луксузом у заједници, уводи имитативност или интересубјективну перцепцију као кључну категорију. Луксуз почиње да се шири тек када многи људи, најпре, почну да перципирају нека добра као општепожељна, а затим и да раде на њиховом стицању. Дакле, Цицерон је тек у овом контексту подударан са нашом беријевском дефиницијом луксузних добара. Притом, он је иницијалну капислу експлозије луксуза у друштву видео искључиво у елитним слојевима („егземпларно друштво“) и одлично приказао на примеру градње вила од стране горепоменутог конзула Луција Лицинија Лукула Млађег.³² Потребно је бити обазрив приликом градње да се не иде преко мере у погледу трошкова и раскоши (*cavendum autem est, praesertim si ipse aedifices, ne extra modum sumptu et magnificentia prodeas*), јер је много зла баш у (постављеном) примеру те врсте (*quo in genere multum mali etiam in exemplo est*). И то зато што већина студиозно имитира дела припадника политичке елите по овом питању, као што су многи копирали раскош вила саграђених конзулом Лукулом (*studiose enim plerique praesertim in hanc partem facta principum imitantur ... ut Luculli ... quam multi villarum*

³² Исто, стр. 128-129.

magnificentiam imitati). На једном другом месту, Цицерон чак наводи како се Лукул правдао што има луксузну вилу тиме да су његова два суседа нижа по статусу (еквит и ослобођени роб) имали раскошне виле (*duo se habere vicinos, superiorem equitem Romanum, inferiorem libertinum, quorum cum essent magnificae villae*), те да би њему требало бити допуштено оно што је и њима (*concedi sibi oportere quod iis qui inferioris ordinis essent liceret*).³³ Но, Цицерон је подвукао да је Лукул извор жеља те двојице, тј. они не би упловили у луксуз да он први није (*Luculle, a te id ipsum natum ut illi cuperent, quibus, id si tu non faceres, non liceret*).³⁴

Овде је битно да се осврнемо и на социјални статус поменутог еквита и ослобођеника. По свему судећи, они су у воде луксуза упловили не због тог статуса, већ због чињенице да су припадали групи људи који су били посредници између припадника елите који су претендовали на државне функције као кандидати приликом избора и махом обичног народа који је чинио центуријске (бирају највише функционере – конзуле, преторе и цензоре) и трибунске скупштине (бирају ниже функционере – квесторе, едиле и трибуне). Улога посредника (*divisores*) током избора је била чисто коруптивна. Зато што су они имали задатак да раздају новац кандидата народу у замену за гласове, приликом чега су велики део тих свота узимали преварно за себе и тако почели нагло да се богате, а често су припадали управо реду еквита.³⁵ Но, и за ову изборну корупцију су примарно одговорни највиши слојеви, јер су и овде кршили „предачке обичаје“ који су налагали забрану самопромоције (кампање) кандидата на изборима још од најстаријих времена Републике.³⁶ Тако је луксуз појединих римских грађана који нису припадали елити био непланирана последица изборне корупције од стране римских елита на које их је подстицао исти тај луксуз.

Напокон, ако бисмо направили резиме Цицеронове или римске (прото)конзервативне мисли у односу на феномен луксуза сагледан кроз призму наша два истраживачка питања, онда би он гласио овако: 1) уживање у луксузним добрима је штетно и треба га сасвим избегавати, како у приватном, тако и у јавном животу, 2) сваки узорити појединац треба да води личну борбу са страстима које га нагоне на луксуз, 3) луксуз у друштву/држави се сузбија пре свега или личним примером који припадник елите оставља у јавности (држећи се „предачких обичаја“) или

33 Ciceronis, M. (2006) *De Legibus*, Oxford-New York: Oxford University Press, p. 254. Еквит је иначе био римски грађанин довољно богат да је могао да јаше коња.

34 Ово „(не)допуштено“ не треба схватити као нешто што није допуштено писаним државним актом, већ као нешто што је (не)допуштено „предачким обичајима“ који су пореклом неписани. Ако је касније и дошло до тога да држава не допушта луксуз, радило се о забранама и ограничењима која су важила само за елитне слојеве друштва који су почеле да занемарују „предачке обичаје“ усвајањем луксузног стила живота.

35 Vanderbroeck, P. J. J. (1987) *Popular leadership and collective behavior in the Late Roman Republic (ca. 80-50 B.C.)*, Amsterdam: J. C. Gieben, pp. 62–64.

36 Husband, R.W. (1916) Election Laws in Republican Rome, *The Classical Journal* 11(9), pp. 535–536.

државним прописима који реafirмишу „предачке обичаје“ у писаној форми кроз регулисање потрошње материјалних добара елите, не и обичног народа.

Конзервативизам и луксуз у византијској традицији

Може деловати чудно зашто након критике луксуза у римској конзервативној традицији нисмо зауставили наше истраживање, утврдивши сличност римског и Берковог конзервативизма по овом питању. Но, то би било неоправдано из најмање два разлога.³⁷

Прво, исто као и римско друштво, византијско друштво је било прожето дубоким конзервативним духом. Византијски „поредак ствари“ је несумњиво персонификовао цар, али се он нимало није схватао као иноватор у политици, већ искључиво као највиши гарант друштвеног и политичког *status quo*.³⁸ А тај *status quo* су ништа друго до обичаји. То се види и када се читају речи самих царева приликом промулгације византијских закона. Закон је, према речима цара Лава VI Мудрог, тек „нормативна почаст“ која се даје „тихом обичају“, односно цар само свечано ратификује обичаје који су већ настали у пракси.³⁹

Друго, Византија није тек грцизирана мутација позне римске империје која нема никакве везе са конзулским периодом римске Републике. Барем је византијски интелектуалци нису тако перципирали. Наиме, најновија истраживања идејних темеља византијске политике од стране Ентонија Калделиса су показала да је византијска ужа концепција царства-монархије (*βασίλεια*) нераскидиво уденута у шири и много битнији оквир познат као политеја (*πολιτεία*).⁴⁰ Политеја је реч у византијском грчком језику за оно што су римски конзервативни класици (на челу са Цицероном) означавали речју *res publica* на латинском – заједница великог броја људи окупљених око општег добра, без обзира на то да ли се ради о монархији, аристократији, демократији или неком мешовитом облику попут римског током Републике на челу са конзулима.⁴¹ И *πολιτεία* и *res publica* су правила и врлине за које општенародни консензус држи да су извор и утока сваког општег добра. Односно, у византијском случају, *βασίλεια* је легитимна само ако није у раскораку са начелима које дефинише *πολιτεία*. То је у пракси, између осталог, значило и то

37 Премда би се можда могло говорити и о трећем разлогу, имајући у виду да је за Србију сваки аспект византијске историје важан, с обзиром да наше културно наслеђе једним значајним делом извире из саме Византије, што није ни чудо након неколико векова директне или посредне потчињености Цариграду.

38 Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (2007) *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Ψυχογιός, р. 168.

39 Kaldellis, A. (2015) *The Byzantine Republic – People and Power in New Rome*, Cambridge-London: Harvard University Press, pp. 9–14, 43.

40 Исто, стр. 14–33, 95–117.

41 Како Калделис истиче, Цицерон јесте преферирао мешовити римски систем са израженом улогом Сената и конзула, али није порицао могућност да и чисти облици монархије, аристократије и демократије такође буду у оквиру онога што је *res publica*.

да је задњу реч – у вези тога ко је требало да постане или престане да буде цар – потенцијално једино могао дати народ сабран на цариградском хиподрому или неком јавном тргу. Византија је стога била не само номинални, већ и суштински наследник Рима, дакле не само царског периода домината и принципата, већ и раније Републике, па и првобитног римског краљевства.⁴²

Зато не треба ни да се чудимо када наиђемо на византијске ауторе попут Михаила Аталијата који критикују своје савременике за византијску деградацију (конкретно војну), сасвим у духу којим су Катон Старији или Цицерон критиковали римску елиту.⁴³ Аталијат сматра да је један од узрока византијских недаћа напуштање „предачких закона“ и војевање из пуге похлепе, а не ради истицања мушкости, спасења и сјаја њихове отаџбине (за разлику од античких Римљана). И број таквих аутора који у виду кратких дигресија додирују византијски луксуз (и пратеће феномене попут похлепе и кршења традиције), по свему судећи је веома велик и томе би се могла посветити посебна студија. Ипак, сматрамо да су Михаило Псел и Никита Хонијат највише од свих у својим делима дотакли тематику луксуза, па ћемо њима посветити овде детаљнију пажњу.

Псел на самом почетку своје Хронографије (*Χρονογραφία*) даје слику доброг и лошег владара на примеру два брата који су један за другим били цареви.⁴⁴ Василије II Бугароубица је оличење успешног владара. Још од младости, увек будног ока и замишљен (*ὁ μὲν γὰρ Βασίλειος ἐγρηγορῶς αἰεὶ, καὶ σὺννοὺς καὶ πεφροντικῶς*). А Константин, његов млађи брат који га је касније наследио, перципиран као неко ко је подстакнут страстима, имао безбрижан живот и тежио луксузном животу (*ὁ δὲ γὰρ Κωνσταντῖνος, ἀνεμενέος τοῖς πᾶσιν ὥπτο· ῥαθύμῶς τὲ τῆς ζωῆς ἔχων· καὶ περὶ τὸν ἄβρὸν βίον ἐσπουδακῶς*). Када је Константин имао 70 година живота, он преузима власт од умирућег брата, а Псел га и тада оцењује као неког ко је неговао феминизирани начин живота са душом склоном уживањима (*ἡθους δὲ μαλακωτάτου τυχῶν· καὶ ψυχῆς πρὸς πᾶσαν ῥεπούσης ἀπόλαυσιν*). За Константина IX Мономаха је писао да није добро схватио природу царске власти (*οὐδὲ πᾶν τι τὴν φύσιν τῆς βασιλείας ὁ αὐτοκράτωρ οὕτως κατέληφεν*) која треба да буде корисна поданику и да душа владара треба стално да буде будна у погледу боље управе јавним пословима (*οὐθ' ὅτι λειτουργία τίς ἐστι λυσιτελῆς εἰς τὸ ὑπῆκοον· οὐθ' ὅτι ἐγρηγορυίας δεῖται αἰεὶ ψυχῆς πρὸς τὴν βελτίονα τῶν πραγμάτων διοίκησιν*). Напротив, Мономах је по Пселу у владавини видео само предах од напора, испуњавање жеља и ослобођење од напетости (*ἀλλὰ κόπων ἀνάπαυσιν· καὶ ἐφετοῦ ἀποπλήρωσιν· καὶ συντονίας ἄνεσιν*). Јавне послове је махом поверио другима (*ἐτέροις φέρων ἀνέθετο, βραχεῖαν τινὰ τοῦτων μερίδα*

42 Калделис је одлично навео чувеног византијског интелектуалца и историчара Михаила Псела и православног каноничара Јована Зонару како говоре о римским краљевима као саставном делу онога што је почело као *res publica*, а завршило се као византијска *πολιτεία*.

43 Kaldellis, A. (2007) A Byzantine Argument for the Equivalence of All Religions: Michael Attaleiates on Ancient and Modern Romans, *International Journal of the Classical Tradition* 114(1/2), p. 7, 9.

44 Reinsch, D. R. (2014) *Michaelis Pselli Chronographia*, Berlin-Boston: De Gruyter, p. 1-2.

ἀποτεμόμενος ἑαυτῷ), а за себе је резервисао живот у уживању и комфору (τὸν δὲ φιληδονὸν καὶ ἀπολαυστικὸν βίον ἀπεμερίσατο ἑαυτῷ). Због таквог распусног начина живота цара и не малог удела у таквој неумерености и самих царица⁴⁵ (μερίς οὐ μετρία πρὸς τὴν τοιαύτην ἀμετρίαν, τὰ ῥάθυμα τῶν βασιλίδων ἦθη) појавиле су се клице болести у још увек здравом телу државе (πολλὰ δὴ νοσοποιά αἴτια τῷ τότε ὑγιεῖ τῆς βασιλείας проκατεβάλετο σώματι).

Никита Хонијат сасвим остаје на Пселовом трагу.⁴⁶ Цара Исака II Анђела оцењује негативно, јер је узрок честим устанцима у његово време била чињеница да је његова владавина била слаба (τῶν δὲ συχνῶν τουτωνὶ ἐπαναστάσεων ἦν μὲν αἴτιον καὶ τὸ τὸν Ἰσαάκιον τὴν βασιλείαν διακυβερνᾶν μαλθακώτερον). Као и Псел за Мономаха, Хонијат за овог Анђела каже да се није прихватао царских послова (τὸ τῆς βασιλείας ἀπραγμόνως ἐπιλαβέσθαι τὸν αὐτοκράτορα). А узрок тој слабој владавини и тој неактивности је несумњиво био његов луксузни живот. Хонијат експлицитно каже да је Исак живео луксузно (ἐτρώφα) сваки дан свечано постављајући сибаритску трпезу (καθ' ἡμέραν λαμπρῶς παρατιθέμενος τράπεζαν Συβαρίτιδα),⁴⁷ са које је густирао најслађе сокове, гомилајући брда од хлеба и меса дивљачи, море риба и океан вина (καὶ τῶν ἡδυτάτων χυμῶν γευόμενος βουνίζων τε τοὺς ἄρτους καὶ λόχην κνωδάλων ἰχθύων τε διάπλευσιν καὶ πόντον οἶνοπα). Толико се дрзнуо да је узимао и свештене богослужбене сасуде из православних храмова и користио као посуђе на таквим својим трпезама (οὐ δὲ καὶ τὸ λμης μετεῖχεν, τὰ ἱερὰ σκευὴ καὶ τῶν θεῶν αὐτὰ ναῶν ἀποσπῶν ταῖς ἑαυτοῦ τραπέζαις παρεισέφερεν). Уживао је у купатилима, мирисао се смиром, прскао уљима, носио специјално израђену одећу и увијао косу (ἐνευπάθει λουτροῖς ὡσφραίνεται τε μυρσσομένων εὐωδιῶν καὶ ταῖς στακταῖς ἐρραντίζето, στολαῖς ἐξάλλοις βοστρυχιζόμενος). Притом, разметао се као паун, волео је да се украшава и није облачио два пута исту одећу (ἐπιδεικτικός τε ἦν ὡς ταῶς ὁ φιλόκοσμος καὶ μὴ δις τὸν αὐτὸν χιτῶνα ἐνδιδυσκόμενος). Упоредо са свим тим стварима ишле су и пијанке, блудничење и све оно што је кварило добро и здраво стање државе (τοῖς δὲ τοιοῦτοῖς ὁ πάροις κῶμος συνέζευκται πάντως καὶ ἡ κατὰ τὰς κοίτας ἀσέλγεια συνεφέπεται καὶ ὅσα χρηστῆς καὶ ὑγιоῦς βασιλείας συνδιαφθείρει κατὰστασιν).

Ако бисмо направили резиме византијске (прото)конзервативне мисли у погледу луксуза, рекли бисмо да је она симплификована реплика римске. Доступни извори (осим патристичких) луксуз махом третирају као проблем цара и његовог дворског окружења. То је последица институционалних мутација које је доживела Република у време Октавијана Августа и касније, а које су тежиште свакодневних политичких одлука пребациле са Сената, конзула и ширих аристократских кругова на цара и његову пратњу. Међутим, као што смо видели, републикански идеал схваћен као *res publica* је опстао и у Византији – било у погледу природе и генезе

45 Мисли се на цареву жену Зоју и њену сестру Теодору.

46 Dieten, van J-L. (1975) *Nicetae Choniatae Historia*, Berlin: Walter de Gruyter & Co., p. 423, 441, 443.

47 По античком граду Сибарису у јужној Италији, познатом по развратности.

државних закона било у погледу ултимативне народне сагласности око концепције општег добра (што се најчешће огледало у потврди или свргавању монарха од стране народа на хиподрому). Због свега тога, не чуди критика луксуза у оба случаја.

Закључак

У раду смо одговорили на истраживачка питања постављена на почетку. Луксуз је како за римски тако и за византијски (прото)конзервативизам негативна појава и њега треба сузбијати у целом друштву. И то пре свега личним примером, с тим да прве и сталне примере треба да пружају припадници елитних политичких слојева. Ако и треба луксуз сузбијати политичким мерама (писаним законима), онда се санкције морају односити само на припаднике политичких елита и њихових породица, никако и на друштво у целини. Уз незнатна одступања, све ово је касније важило и за берковски конзервативизам. Једном речју, коме је више од почасти дато (елити), од ње се више мора и тражити. Овакви наши закључци имају вредност и у данашњем времену. А то ће рећи да је луксуз есенцијално важан за све оне снаге које се данас сврставају у конзервативни политички табор. О луксузу једноставно и данас конзервативизам мора да размишља. Како и у којој мери ће бити сузбијан луксуз припадника политичке класе у конкретном друштву, то ће (у складу са конзервативним учењем) бити питање на које ће одговор морати да пружи сваки конзервативни покрет/странка у свакој конкретної земљи. Притом, у сваком случају конзервативни одговор на луксуз неће нужно бити сиромаштво или оскудица. Катон Старији је био не само строги конзервативац који презире лускузан стил живота, већ и успешан домаћин и привредник који је стекао знатан иметак.⁴⁸ Такорећи богатство, али које није трошено на луксузна добра. По свему судећи, конзервативцима данашњице ће у одговорима на та нова и актуелна питања о сузбијању луксуза помоћи цицероновска идеја прикладности (*decorum*),⁴⁹ али то је већ тема за неке наредне радове.

ЛИТЕРАТУРА:

- Anthon, C. L. D. (1846) *Sallust's Jugurthine War*, New York: Harper & Brothers.
 Berry C. J. (1994) *The idea of luxury – A conceptual and historical investigation*, Cambridge-New York: Cambridge University Press.
 Browning, R. (1984) The Origin of Burke's Ideas Revisited, *Eighteenth-Century Studies* 18(1), 57–71.
 Ciceronis, M. T. (2006) *De Legibus*, Oxford-New York: Oxford University Press.

48 Clough A.H., нав. дело, стр. 270.

49 Hörcher, F. (2020) *A Political Philosophy of Conservatism Prudence – Moderation and Tradition*, London-New York: Bloomsbury Academic, p. 8-9, 24, 115, 150.

- Ciceronis, M. T. (1848) *De officiis libri tres*, Berlin: Verlag von Veit.
- Clough, A.H. (1860) *Plutarch's Lives*, Philadelphia: John D. Morris & Company.
- Collins, G. M. (2020) *Commerce and Manners in Edmund Burke's Political Economy*, Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Cristini, Hélène *et al.* (2017) Toward a general theory of luxury: Advancing from workbench definitions and theoretical transformations, *Journal of Business Research* 70(2017), pp. 101–107.
- Dieten, van J. L. (1975) *Nicetae Choniatae Historia*, Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Dostanić, D. i Novaković, A. (2020) *Poredak i sloboda – razgovori konzervativaca i libertarijanaca*, Beograd: Službeni glasnik.
- Ehmke, S. (2022) *Was ist altkonservativ? – Eine Geisteshaltung im heutigen Licht*, Leer-Ostfriesland: Rautenberg-Druck.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (2007) *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα: Ψυχογιός.
- Hemelrijk, E.A. (2004) *Matrona Docta – Educated women in the Roman élite from Cornelia to Julia Domna*, London-New York: Routledge.
- Hölkeskamp, K.-J. (2010) *Reconstructing the Roman republic: an ancient political culture and modern research*, Princeton-Oxford: Princeton University Press.
- Hörcher, F. (2020) *A Political Philosophy of Conservatism Prudence – Moderation and Tradition*, London-New York: Bloomsbury Academic.
- Husband, R.W. (1916) Election Laws in Republican Rome, *The Classical Journal* 11(9), pp. 535–545.
- Kaldellis, A. (2007) A Byzantine Argument for the Equivalence of All Religions: Michael Attaleiates on Ancient and Modern Romans, *International Journal of the Classical Tradition* 114(1/2), pp. 1–22.
- Kaldellis, A. (2015) *The Byzantine Republic – People and Power in New Rome*, Cambridge-London: Harvard University Press.
- Maximi, V. (1865) *Factorum et dictorum memorabilium libri novem*, Lipsiae: In aedibus teubnerianis.
- Mitchell, T. N. (1984) Cicero on the moral crisis of the late Republic, *Hermathena* 136(1984), pp. 21–41.
- Polybius. (1968) *The Histories*, Cambridge: London.
- Reinsch, D. R. (2014) *Michaelis Pselli Chronographia*, Berlin-Boston: De Gruyter.
- Rosivach, V. J. (2006) The Lex Fannia Sumptuaria of 161 BC, *The Classical Journal* 102(1), pp. 1–15.
- Stein-Hölkeskamp, E. Marius, Sulla, and the War over Monumental Memory and Public Space, in: *Memory in Ancient Rome and Early Christianity*, ed. Galinsky, K. (2016), Oxford: Oxford University Press, pp. 214–234.
- Vanderbroeck, P. J. J. (1987) *Popular leadership and collective behavior in the Late Roman Republic (ca. 80–50 B.C.)*, Amsterdam: J. C. Gieben.

Vassiliades, G. The lex Oppia in Livy 34, pp. 1-7: Failed Persuasion and Decline, in: *The Ancient Art of Persuasion across Genres and Topics*, eds. Papaioannou, S. Serafim, A. and Demetriou, K. (2020) *Leiden-Boston: Brill*, pp. 104–123.

Marko Pejковић

Institute for Political Studies, Belgrade

CONSERVATISM AND LUXURY –
FROM THE ROMAN REPUBLIC TO BYZANTIUM

Abstract: In this paper, the author attempts to examine the relationship between conservatism and luxury in the works of political writers of the Roman Republic and Byzantium (the Eastern Roman Empire). The introductory part of the paper is, first of all, dedicated to defining these two phenomena, and then to the position of the founder of conservative thought in the modern sense of the word (Burke) regarding this par excellence political dyad. Bearing in mind the undoubted influence which Cicero's (proto)conservative thought in general had on Burke, a question arises about which place conservatism and luxury have occupied in the classical political thought of ancient Rome – to which the second part of the paper is dedicated. More precisely, to the very thought that depicted the political degeneration and the fall of the Roman Republic from a (proto)conservative angle. But here, in the third part of the paper, with the aim of examining the “second branch” of the Roman Republic heritage, which – in this regard – does not extend to the Latin and Renaissance Western Europe (which would be the “first branch”), but completely unexpectedly for many people, extends to the Greek-Slavic and Orthodox Eastern Europe embodied in Byzantium (Kaldelis). The conclusion emphasizes that it is impossible to reflect on a political order based on conservatism without taking into account the phenomenon of luxury, or better said – that a political order in which the ruling elite cultivates a luxurious lifestyle is incompatible with the conservative worldview.

Key words: *conservatism, luxury, Roman Republic, Byzantium, Burke, Cicero, Mihailo Psel, Nikita Honiat*